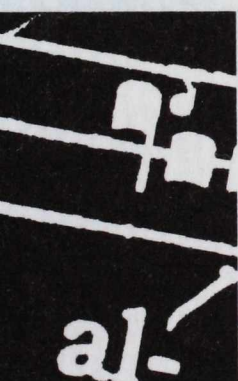

UITGAVE VAN DE STICHTING AMICI CANTUS GREGORIANI

Tijdschrift voor gregoriaans

jaargang 38 ■ nummer 3 ■ september 2013

Het TIJDSCHRIFT VOOR
GREGORIAANS is een uitgave van de
Stichting Amici Cantus Gregoriani.
Het verschijnt driemaandelijks en
richt zich op allen, die zich verbonden
weten met het gregoriaans.

Kopij voor het volgende nummer dient
vóór 28 oktober 2013 op het redactie-
adres binnen te zijn. Inlichtingen, ook
voor advertenties, bij de administratie.

Redactie:

Katrijn Kuypers, Arnoud Heerings,
Gerrit van Osch, Albert Koopmans
e-mail redactie:
tijdschrift@acg.nu

Administratie:

J. Kwast
Rijsenburgselaan 7
3972 EG Driebergen-Rijsenburg
telefoon 0343-520114
e-mail: jolanda.kwast@xs4all.nl

Bestuur van de Stichting A.C.G.:

A. Zielhorst, voorzitter
mw. E. Veldhuyzen van Zanten,
secretaris
J. Kooij, penningmeester
J. Calis
B. Lamers
T. de Vries

Adres van de secretaris:

Van Hogendorpstraat 15
3581 KB Utrecht

website:

<http://www.acg.nu/>

Vormgeving: Jacqueline Elemans,

Egmond aan den Hoef

Druk: drukkerij Van Stiphout, Helmond

ISSN: 1380-9776

Abonnementen:

Voor abonnementen wende men zich
tot de administratie.

Het abonnementsjaar is gelijk aan
het kalenderjaar. Abonnementen
kunnen op elk moment ingaan en
lopen automatisch door, tenzij
uiterlijk dertig dagen voor het einde
van het kalenderjaar schriftelijk wordt
opgezegd bij de administratie (zie
hiervoor).

Individueel abonnement:

per kalenderjaar

Voor Nederland: € 30,-

Voor het buitenland € 32,-

Koorabonnement, minimale afname

3 exemplaren, € 20,- per exemplaar

Voor Nederlandse studenten : € 15,-

Voor buitenlandse studenten : € 17,-

Advertentietarief:

1/1 pagina: € 180

1/2 pagina: € 90

1/4 pagina: € 50

Postrekening 39586

Bankrekening 42.06.65.323

alle rekeningen t.n.v. penningmeester

Stichting Amici Cantus Gregoriani te

Culemborg

U gelieve adreswijzigingen drie weken
van te voren te melden eveneens bij de
administratie, met opgave van oud en
nieuw adres.

Bloei en groei van het gregoriaanse repertoire vallen ruwweg in de periode van de Middeleeuwen. Deze periode wordt tot op de dag van vandaag als een lange donkere tijd gezien, een tijd waarin de Europese cultuur in diepe duisternis was gehuld.

Germaanse stammen waren vanuit het oosten opgerukt naar de grenzen van het Romeinse Rijk. Toen deze stammen zelf in de rug werden aangevallen door de Hunnen, brak de dijk door. De Germanen – onder weinig goeds voorspellende namen als Vandalen, Longobarden en Gothen – overspoelden Europa. Rome was niet meer in staat haar grenzen adequaat te verdedigen. Steeds meer gebieden gingen verloren aan plunderende horden. Een van de dieptepunten in deze periode was de plundering van Rome door Alaric in 410. In 455 deden de Vandalen dit nog eens dunnetjes over. In de huidige beeldvorming betekende dit het einde van de Romeinse cultuur, het einde van de cultuur überhaupt. Europa zonk in een diepe put van chaos en ontredde en wist hier pas in de Renaissance uit op te klimmen.

Hoewel we de Germanen in de vroege middeleeuwen niet als lieverdjes hoeven af te schilderen, behoeft het algemene beeld van de Germanen als louter rovers en plundersaars enige nuancering. In de tegenwoordige literatuur ziet men de Germaanse stammen uit deze periode niet langer meer als *vernietigers* van de Romeinse cultuur maar als *voortzetter*s.

Romeinse en christelijke schrijvers zouden de verrichtingen van de Germanen in verschrikkelijke kleuren hebben overgeschilderd. Het resultaat was een gigantische vertekening van het karakter van de Germaanse stammen in deze periode. De tot ons gekomen kunstschaten van de Germaanse stammen laten in ieder geval zien dat deze veroveraars meer konden dan alleen maar vernietigen. En laten we ook niet vergeten dat veel Germaanse stammen al in de vierde eeuw bekeerd waren tot het christendom, zij het tot het Arianisme. De gotische Bijbelvertaling van Wulfila stamt uit het midden van de vierde eeuw.

De periode volgend op het einde van het Romeinse Rijk is dus niet zo somber als het lijkt. Er brandde licht. Ook de archeologie bevestigt dit. Toen de Vandalen in 439 Carthago veroverden, werd deze stad niet vernietigd maar juist verfraaid¹.

Het fascinerende van de Periode van de Volksverhuizingen is vervolgens dat deze ‘ruwweg’ samenvalt met de begintijd van het gregoriaans. Wrikten de rondtrekkende Germanen iets los uit de Romeinse cultuur dat we met terugwerkende kracht ‘gregoriaans’ kunnen noemen? Met andere woorden: zijn de Germaanse stammen soms de eigenlijke scheppers van het gregoriaans en niet de Romeinen?

Bloeitijd van het gregoriaans is vervolgens de Karolingische Renaissance, de periode waarin de grote migraties weer gestabiliseerd zijn. In deze periode zijn

de (Germaanse) Franken de belangrijkste cultuurfactor in Europa. De Franken zorgen voor de verbreiding van het gregoriaans over Europa. Grote man achter deze verbreiding was Chrodegang van Metz, bisschop van een stad ten Noorden van de Alpen. Volgens de *Gesta episcoporum Metensium* van Paulus Diaconus liet bisschop Chrodegang een zangmeester uit Rome naar Metz komen om hem eerst de *cantilena romana* te leren. Is dit echt gebeurd of is het slechts een mededeling (of daad) ter legitimering van zijn ingrijpende liturgische activiteiten? Ging ook Karel niet slechts één keer naar Rome om zich door de paus tot keizer te laten kronen?

Eindtijd van het gregoriaans is de periode waarin het culturele zwaartepunt zich weer naar Italië verplaatst. Als de cultuurstroom omdraait en Italiaanse kunst Europa verovert, dooft – langzaam maar

zeker – ook het gregoriaans.

Bovenstaande vragen zijn snel gesteld. Ze zijn ook niet nieuw en laat ik vooral niet suggereren dat ik de antwoorden weet. Misschien zijn zelfs de vragen nog fout of nog niet scherp genoeg geformuleerd. Ze zijn ingegeven door de veronderstelling dat de Germaanse stammen van na de Volksverhuizing een veel grotere rol hebben gespeeld bij de totstandkoming en de bloei van het gregoriaans dan algemeen wordt aangenomen. Misschien is er ergens een lezer(-es) van dit Tijdschrift die denkt licht op deze materie te kunnen werpen. Die is van harte uitgenodigd om in de pen te klimmen. Als er zelfs meerdere auteurs zijn, die zich geroepen voelen, dan zou de redactie kunnen overwegen om een speciale aflevering van het tijdschrift te kunnen wijden aan barbaars gregoriaans, gregoriaans van de Germaanse stammen.

(AH)

NOOT

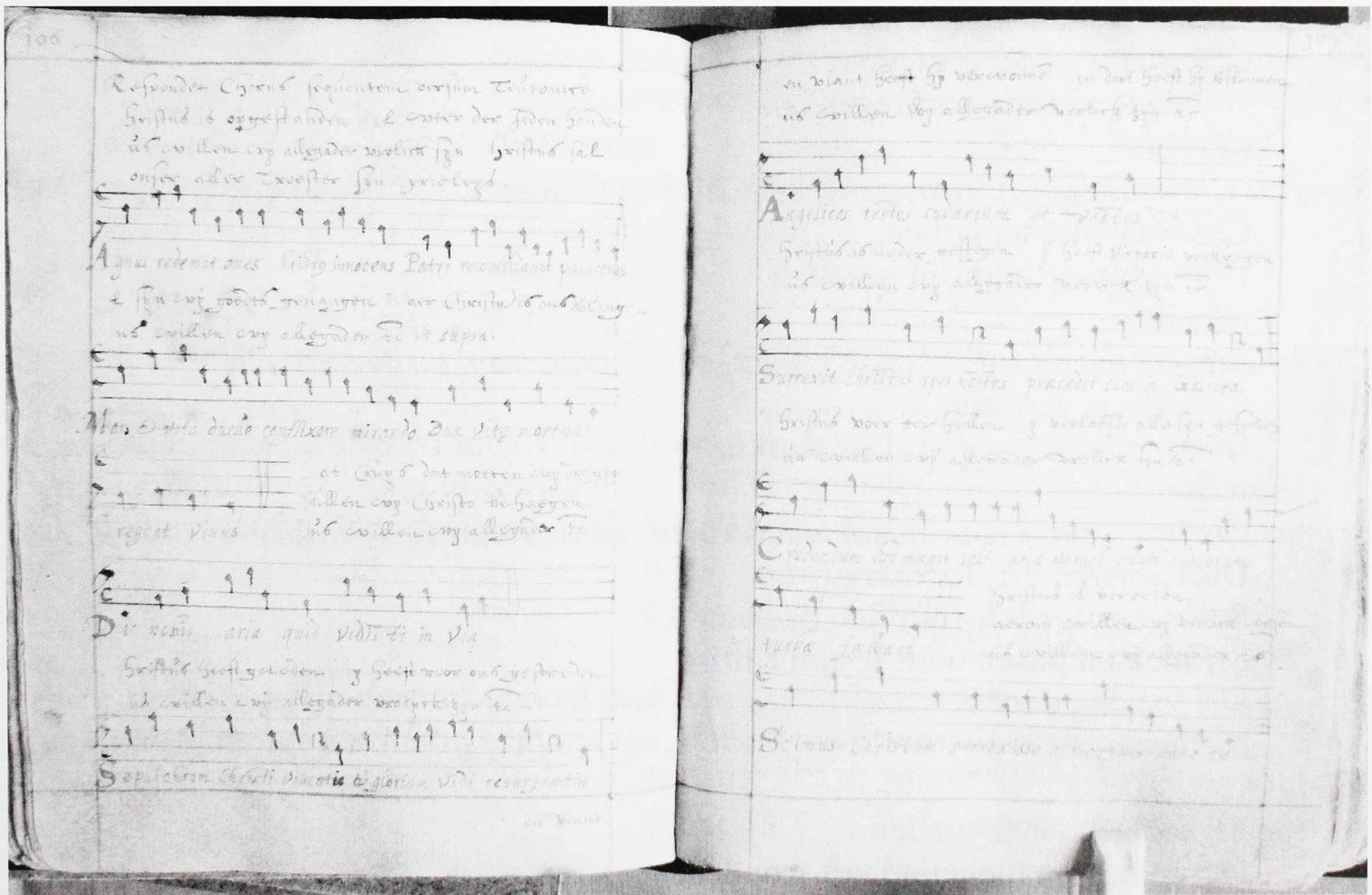
ⁱ Hier moeten we terloops ook even melden dat in 146 juist de Romeinen ongeveer 300.000 inwoners van Carthago hadden afgeslacht. Ook de complete bibliotheek van Carthago ging in vlammen op. De grote aanklagers van de Vandalen bleken zelf ook niet zonder zonden.

Een reconstructie met behulp van vier Nederlandse handschriften.

In het Thornse handschrift *Officia Propria* (1, 3, 11) wordt beschreven hoe tijdens de Paasnacht, aan het einde van de Lauden, in plaats van het *Benedicamus*, de sequens *Victimae Paschali Laudes* gezongen werd. Na elk vers van de sequens antwoordt het koor met een couplet van Christus is opgestanden.

De verzen van de sequens zijn in het handschrift uitgeschreven met noten. De tien coupletten van het Paaslied tussen de verzen, helaas zonder noten. Die coupletten, en dat is bijzonder, hebben een refrein gekregen, bestaande uit regel 3 en 4 van het eerste couplet.

De inhoud van couplet 1 t/m 8 komt overeen met de tekst uit “Het suyverlijck boecxken” Antwerpen 1570 III (2). Uitzonderlijk is de tekst van couplet 9 en 10, die handelt over de “drij jonckfrouwen” die het graf bezoeken.

notenvoorbeeld *Officia Propria* f. 106/107.

Officia Propria fol. 105 e.v.

Victimae Pascali laudes immolent Christiani.

1. Christus is opgestanden
Al wter der Joden handen.
refrein: Dus willen wij allegader vrolick sijn.
Christus sal onser aller Troester sijn.
Kyrieleys.

Agnus redemit oves, Christus innocens Patri reconciliavit peccatores.

2. Al sijn wij goedts gevangen,
Naer Christus is ons verlangen.
refrein

Mors et vita duello conflixere mirando. Dux vitae mortuus regnat vivus.

3. Dat Cruijs dat moeten wij dragen,
Sullen wij Christo behaegen.
refrein

Dic nobis, Maria, quid vidisti in via.

4. Christus heeft geleden,
Hij heeft voor ons gestreden.
refrein

Sepulchrum Christi viventis et gloriam vidi resurgentis.

5. Den viant heeft hij verwonnen.
Die doot heeft hij verslonnen.
refrein

Angelicos testes, sudarium et vestes.

6. Christus is neder gestegen.
Hij heeft victorie verkregen.
refrein

Surrexit Christus spes nostra; praecedet suos in Galilea.

7. Christus voer ter hellen.
Hij verloesde alle sijn gesellen.
refrein

Credendum est magis soli Mariae veraci, quam Judeorum turbae fallaci.

8. Christus is verresen,
Daerom willen wij vrolick wesen.
refrein

Scimus Christum surrexisse a mortuis vere. tu nobis, victor Rex, miserere.

9. Daer waeren drij Jonckfrauen
Smorgens vroeck voor den dauwe.
Sij sochten onsen hern Jesum Christ
Die vanden doot verresen is.
Kyrie eleys.

Alleluia.

10. Sij sochten en si vonden
Onsen heeren met sijne vijf wonden.
refrein

Hoe is deze melodie gezongen?

Omdat de melodie van het Nederlandse Paaslied in het Thornse handschrift ontbreekt, moest hulp gezocht worden in andere handschriften. Graag wil ik u laten kennismaken met een melodie die gereconstrueerd is met behulp van drie Nederlandse handschriften.

Ms. NU 402	Universiteit Nijmegen	XVIIe – XVIIIe eeuw	(4)
Ms. IC17	Universiteit Amsterdam	1571	(5)
Ms. Cloet 43	Solesmes	XVIe – XVIIe eeuw	(6)

Zij bieden een goede garantie om tot een verantwoorde reconstructie te komen: De handschriften stammen uit ongeveer dezelfde tijd als Off.Pr. Thorn en verwantschap blijkt o.a. doordat een aantal meerstemmige gezangen identiek genoteerd zijn. Enkele voorbeelden:

O Salutaris hostia

Deze driestemmige zetting is een juweeltje van vroege meerstemmigheid en doet denken aan de driestemmige zettingen van de Souterliedekens van Clemens non Papa. Deze zetting moet zeer populair geweest zijn in de 16e – 17e eeuw. In NU 402 komt ze driemaal voor met de teksten:

<i>O salutaris</i>	
<i>Iam nata lux</i>	f. 133r
<i>O vere benigna</i>	f. 144v

In IC17 exact dezelfde compositie, nu met 4 teksten:

<i>Iesu salvator seculi</i>	f. 243v
<i>Hostem repellas longius</i>	f. 244r
<i>Feno iacere pastulit</i>	f. 244v
<i>Ibant magi</i>	achterblad

In Cloet 43 exact dezelfde compositie met de teksten:

<i>O vere digna hostia</i>	f. 247v
<i>Iam nata lux</i>	f. 248r

De zetting staat in fig. 2.

Ave verum, gecombineerd met Adoro te en Ave Jesu.

Een tweestemmige zetting in eenvoudige, volkse meerstemmigheid, bijna identiek in alle drie de handschriften.

NU402	f. 8v
IC17	f. 152v
Cloet 43	f. 238v

Iesu dulcis memoria gecombineerd met Ave Jesu rex gloriae

Een tweestemmige zetting in eenvoudige, volkse meerstemmigheid.

Identiek	NU 402	f. 26v
	Cloet 43	f. 248v, nu met tekst <i>O salutaris</i> .

O salutaris hostia. (7)

UB Nijmegen hs 402
folio 11v en 12r.
Transcriptie: Louis M.M. Krekelberg.

Altus

1. O sa-lu - ta - ris hos - ti - a, quæ cæ - li pan - - - dis
2. U - ni tri - no - que Do - mi - no, sit sem - pi - ter - - - na

Tenor

1. O sa-lu - a - ris hos - ti - a, quæ cæ - li pan - - - dis
2. U - ni tri - no - que Do - mi - no, sit sem - pi - ter - - - na

Bassus

1. O sa-lu - ta - - - - ris hos - ti - a, quæ cæ - li pan - dis
2. U - ni tri - no - - - - que Do - mi - no, sit sem - pi - ter - na

o - - - sti - um, bel - la pre - munt hos - ti - li - a. Da ro - bur
glo - - - ri - a, qui vi - tam si - ne ter - mi - no, no - bis do -

o - - - sti - um, bel - la pre - munt hos - ti - li - a. Da ro - bur
glo - - - ri - a, qui vi - tam si - ne ter - mi - no, no - bis do -

o - - - sti - um, bel - la pre - munt hos - ti - li - a. Da ro - bur
glo - - - ri - a, qui vi - tam si - ne ter - mi - no, no - bis do -

fer au - xi - li - um. Da ro - bur fer au - - - xi - li - um.
net in pa - tri - a. No - bis do - net in pa - tri - a.

fer au - xi - li - um. Da ro - bur fer au - xi - li - um.
net in pa - tri - a. No - bis do - net in pa - tri - a.

fer au - xi - li - um. Da ro - bur fer au - xi - li - um.
net in pa - tri - a. No - bis do - net in pa - tri - a.

1) 11v en 0v: d¹ 2) origineel: e

O salutaris hostia.

figuur 2, de driestemmige zetting van O salutaris hostia

- * De handschriften Off.Pr., IC17 en Cloet 43 voegen op dezelfde manier de coupletten van het Paaslied in tussen de verzen van de sequens.
 - * De tekst van het eerste couplet is in deze drie handschriften gelijk. Daarom kan de melodie van IC17 en Cloet 43 gemakkelijk overgebracht worden naar Off.Pr.
 - * De sequens *Victimae* komt in de vier handschriften voor en de melodische overeenkomst is groot. Het gaat hier om de “Alemannische” versie (zie beneden), die sterk afwijkt van de traditionele melodie in GT 198.
- En hiermee zijn we weer terug bij het eigenlijke onderwerp.

V icti-mae pas-câ-li lau-des im-mo-lent Chris-ti-â-ni.

Agnus re-dê-mît ô-ves: Chris-tus in-no-cens Pa-tri re-con-ci-li-â-vit pec-ca-tô-res

Mors et vi-ta du-él-lo con-flî-xê-re mi-rân-do dux vi-tæ môr-tu-us, reg-nat vi-vus.

Die no-bis Ma-ri-ae, quid vi-di-sti in vi-a?

Se-pûlchrum Chris-ti vi-vên-tis, et glô-ri-am vi-di re-sur-gên-tis:

An-ge-li- cos tes-tes, su-dâ-ri-um et ves-tes.

Sur-rê-xit Chris-tus spes me-a præ-cé-det su-os in Gal-li-lê-am.

Cre-dêndum est ma-gis so-li Ma-ri-æ ve-râ-ci quam Iu-de-ô-rum tur-bæ fal-lâ-ci.

Scimus Christum surre-xis-se, a môr-tu-is ve-re; tu no-bis victor Rex, mi-se-rê-re. Alle-lû-ia.

Figuur 3: *Victimae*

Victimae Paschali Laudes

Figuur 3 geeft de sequensmelodie zoals die genoteerd is in:

Off. Pr. f. 105, NU 402 f. 50r; IC17 f. 182r en f. 236r, Cloet 43 f. 243v.

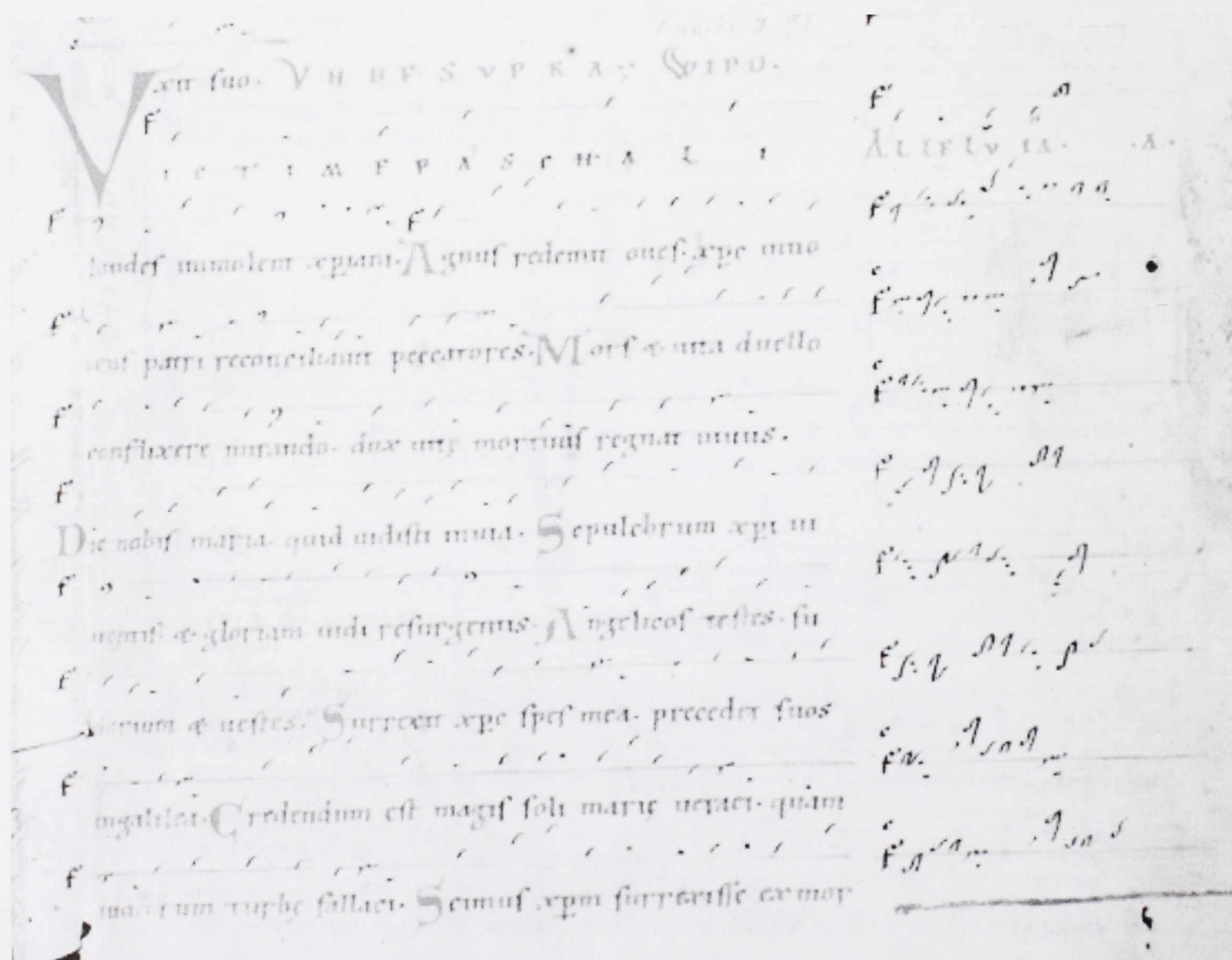
Bij de reconstructie gebruik ik deze melodie.

Het alleluia aan het einde van IC17 is gelijk aan het alleluia in Cloet 43 en wijkt af van Off. Pr. NU 402 heeft geen alleluia

De melodie wijkt af van *Victimae* uit GT 198. Wat opvalt is de voorkeur voor de fa boven de mi. Waarom is er zo'n verschil tussen de Duitse (Nederlandse) melodieën en de Franse ? Bruno Stäblein (8) claimt dit gezang als echt Duits.

“Wie das kraftvolle, lebensstrotzende *Victimae* **nur in Deutschland** hat entstehen können, so ist das unerhört beliebte *Laetabundus* mit seiner federnden elastischen Weise charakteristisch für die frz. Mentalität ...”

De oudste notatie die ik kan vinden is de Codex Einsiedeln 366 en min of meer bevestigt dit handschrift bovenstaande melodie.

notenvoorbeeld Codex 366 Einsiedeln f. 17v

Ook elders wordt deze Codex 366 gezien als oudste getuigenis:

- De Stiftsbibliothek van Einsiedeln geeft over Codex 366 de volgende informatie:

“Der Codex ist Musikgeschichtlich wichtig, weil hier erstmals für Einsiedeln die

Neumen auf vier (eingeritzten) Notenlinien verteilt sind: es handelt sich um den alemannischen Choraldialekt.” XI – XIIe eeuw.

www.e-codices.unifr.ch/de/list/sbe/Shelfmark/20/40

- In “Kommentar op Codex 121” (9)

B. Ebel, pag. 244, Anmerkung nr. 33:

“Das älteste alemannische Hymnar mit Noten.....”

Andreas Haug pag. 232:

“Die älteste ostfrankische Handschrift, in der sich Sequenzmelodieën des Codex 121 in einer diastematisch lesbaren Form erhalten haben, stammt aus Einsiedeln selbst: Es sind die bereits mehrfach erwähnten Fragmente des Codex 366 der Stiftsbibliothek.”

- *Christus resurgens* GT 226 wordt genoemd als bron voor Victimae (10)

Als er één gezang is waar de fa zo dominant overheerst, dan is het wel dit Alleluia met vers. Ik begrijp dan ook de voorkeur voor de fa in de “Alemannische” versie.

Christus is opgestanden

Het Paaslied “Christ ist erstanden” is in Duitsland al bekend in de XIIIe eeuw en eerder. Een aantal handschriften geven aan dat het lied gezongen werd.

1160: ms. MII6 Salzburg f. 67 Universiteitsbibliotheek.

De enige aanduiding is:

Christ ist erstanden von der mar...

13e eeuw: ms. 22923 Nürnberg f. 107 b MGG 74/75 kolom 785

De enige aanduiding is:

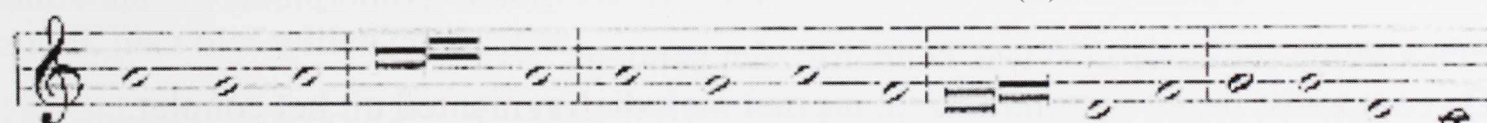

Christ ist erstanden

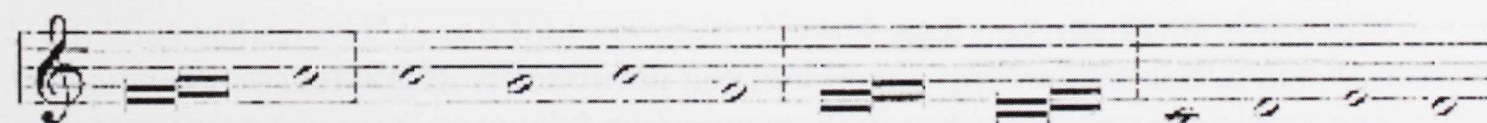
1325: ms. 1213 Klosterneuburg f. 83 MGG 74/75 kolom 787

Slechts één couplet volledig met neumen.

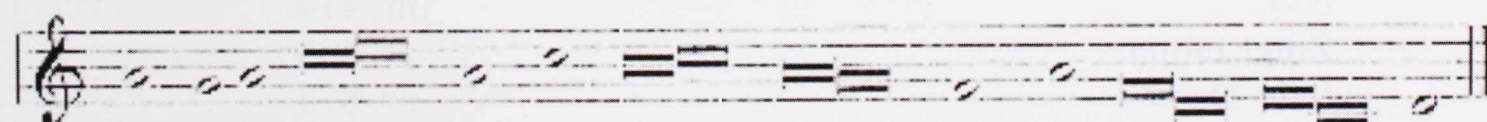
De oerbron voor de melodie is de Codex Germanicus 716 (2).

Christ ist er - stan - den, in - das ist der - han - gen, des sül wir al - le

fro sein, crist sol un - ser trost sein, al - le - lu - ia,

al - le - lu - ia, al - le - lu - ia, al - le - lu - ia.

Notenvoorbeeld Codex Germanicus 716

Deze Codex is van grote invloed geweest in Duitsland en ook in Nederland en andere landen.

De verschillen in uitvoering hebben te maken met de vorm van het refrein.

Het volgende overzicht laat zien hoe een couplet op verschillende manieren afgesloten kan worden.

I. Couplet met minirefrein: Alleluia of Kyrieleys.

Christ ist er - stan - - den, iu - - das ist der - han - - gen,
des soll wir al - le fro sein. Christ sol un - ser trost sein
Refr. I
Al - le - lu - ia.

Het eerste alleluia van de reeks van vier (zie codex G) heeft een afsluitend karakter en vormt zo een mooie acclamatie en afsluiting op het couplet. Deze vorm treffen wij al aan in de neumennotatie handschrift 1213 Klosterneuburg (zie boven) Ook in jongere handschriften, met name de handschriften die geraadpleegd zijn voor de reconstructie. De melodie van de acclamatie kent kleine verschillen.

II. Couplet met vier alleluja's als refrein.

Refr. II
Al - le - lu - ia, Al - le - lu - ia, Al - le - lu - ia,
Al - le - lu - ia.

Eén alleluia (of kyrieleys) was kennelijk niet genoeg.

De componist breidt het minirefrein uit met melodiefragmenten uit het couplet.

a Weer het begin van de melodie, het *Victimae*-motief. Letterlijk overgenomen.

b' zin b, maar dan een terts hoger.

d' zin d, beknopt weergegeven met een definitief slotkarakter.

Dit is een versie die wij aantreffen in de meeste bundels.

Gotteslob (Mainz)	nr. 213
GvL	nr. 414
Zingt Jubilate	nr. 405
Laus Deo	nr. 874
Volksliederenbundel (Smijers e.a.)	nr. 25
Het geestelijk lied van Nederland (Bruning e.a.)	nr. 86

- Een tussenvorm zien we in Liedboek voor de Kerken, nr.211. De vijf coupletten hebben allemaal refrein I. Na het laatste couplet pas volgt dan één keer refrein II.

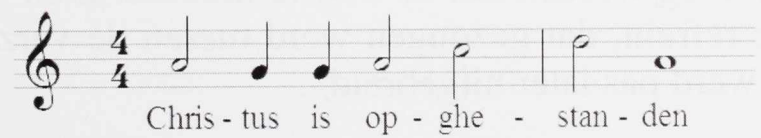
- Het lange refrein II treffen we ook aan in de uitwerking van Fl. van Duyse (2). Hij baseert zich op de Codex Germanicus 716.

Notenvoorbeeld F. van Duyse.

Een paar opmerkingen bij bovenstaande notatie:

1. Het is toch vreemd zo’n lied met een rust te laten beginnen. In geen enkele uitgave met uitzondering van (11) is deze rust overgenomen.
Zou die rust een gevolg kunnen zijn van een verkeerde interpretatie van genoemde codex ?
Deze notatie is niet mensuraal, maar de toegevoegde gestippelde maatstrepen geven aan waar de steunpunten vallen. De eerste maat bij het notenvoorbeeld van v. Duyse zou ik als volgt willen corrigeren.

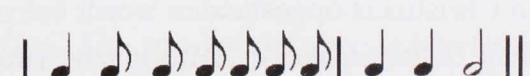
2. Bij “dus willen wij” is een fout gemaakt. Niet fa- fa (f – f) maar fa- sol (f-g)
3. Wanneer, zoals in Off. Pr., woorden extra toegevoegd worden, moeten meerdere lettergrepen op één noot gezongen worden, zodat de natuurlijke cadans bewaard blijft.
Eén voorbeeld:

"Schoon suuyverlyck boecxken"

Chris- tus zal on - sen Troos-ter zijn

"Officia Propria"

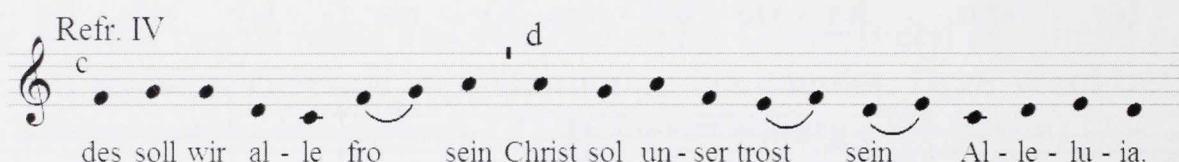
Chris- tus zal on-ser al- ler Troos-ter zijn

III. De derde afsluiting begint met refrein II maar er wordt nog een extra refrein toegevoegd.

Het is de derde en vierde zin van de codex Germanicus. Dr. A. Vernooij noemt het een *a latere*-refrein, en geeft daar ook enkele voorbeelden van (14) pag. 47

IV. Het *a latere*-refrein komt ook zelfstandig voor.

Dat is het geval in de reconstructie van Off. Pr. De coupletten bestaan hier slechts uit twee zinnen (a+b) en het refrein is de tweede helft van het eerste couplet (c+d). Dit *a latere*-refrein wordt 9x herhaald. Is dat een overblijfsel van ...

V. de **oudste manier** van uitvoeren?

Niet de helft, maar het hele eerste en enige couplet, aangevuld met vier alleluia's, diende als refrein: De codex Germanicus. Het 1ste couplet wordt telkens tussen de verzen van de sequens gezongen.

Dr. Jan van Biezen (12) kolom 526.

“Het is bekend dat het Christ ist erstanden (één enkele strofe) werd gezongen tussen de verschillende delen van deze sequens”.

Dr. Anton Vernooij (14) pag. 46

“Niet vergeten mag worden dat de oudste manuscripten slechts één strofe geven, een soort refrein, dat gezongen werd tussen de verzen van Victime. Het aantal strofen werd pas later uitgebreid”.

NOTEN

1. Officia Propria Chori. Hs 423 RA Limburg 18A collective handschriften. Choorboek van het hoogadelijk en weltelich Kapittel te Thorn ± 1600.
2. “Het suyverlijck boecxken” Antwerpen 1570. Duyse, van Florimond: Het oude Nederlandsche lied dl. 3 pag. 2168 e.v.
3. De transcriptie van de tekst is ter beschikking gesteld door Johan Schoenmakers. De tekstgeschiedenis van Christus is opgestanden wordt behandeld in:
Johan Schoenmakers: “Liturgische rituelen en gebruiken in het sticht voor adellijke dames in Thorn”. (Maastricht, RHCL, toegangsnr. 18.A nr. 423, circa 1550). Dissertatie Universiteit van Tilburg, te verschijnen in 2014.

4. NU 402 Universiteit Nijmegen. Een verzamelbundel waarvan deel I als datum heeft 1609. deel II 1589. Vooral deel V (zonder datum) is interessant vanwege het gregoriaans (o.a. Victimae) en de meerstemmige composities in vroege meerstemmigheid. Frans Jespers* schrijft (in een brief d.d. 3 juni 1986 aan Pater Ben Kahmann)** dat dit manuscript afkomstig is van Het Ronde Begijnhof in Amsterdam en dat het gedateerd moet worden op de eerste kwart van de 18e eeuw.

*Zie: <http://www.fransjespers.nl> ** Brief in bezit van samensteller.

Verdere informatie vindt U in “Verslag van een zoektocht” Louis Krekelberg, Jeroen de Wit, Gregoriusblad nr.4 – 2007.

5. IC17 graduale Universiteit Amsterdam 1571. Dr. Ike de Loos heeft voor dit handschrift aandacht gevraagd. Een uitgebreide bespreking is te vinden in “Ons geestelijk Erf “ deel 76 afl. 1-3, maart – sept. 2002. Zie ook N. de Goede, “Volkstaal in de Liturgie der 16e eeuw” Gregoriusblad jaargang 85 afl.3 juni 1964 pag. 190.

6. Cloet 43 graduale. Solesmes XVI – XVIIe eeuw “Un graduel romain de Hollande”. Onder die titel wordt het besproken in “Liber festivus in honorem Joseph Lennards”. Pag. 179 e.v. door Dom Hourlier. (Rome 1980). Kanunnik N. Cloet kreeg het in zijn bezit (hoe?) en gaf het aan Solesmes. Vandaar de naam. Père Hala, opvolger van D. Saulnier in Solesmes, was zo vriendelijk mij een aantal kopieën toe te sturen. Een kleurrijk en mooi handschrift, dat in Nederland niet, of nauwelijks bekend is.

7. “Nu laet ons singen, het is tijd” , een uitgave van L.M.M.Krekelberg 2007.

8. Die Musik in Geschichte und Gegenwart (MGG) deel 112/113, sequens pag. 542.

9. Codex 121 Einsiedeln. Kommentar. Herausgegeben von Odo Lang 1991.

10. Dom N. Boer: Confessio et pulchritudo dl.3 1954, pag. 75.

Dom P. Dominicus Johner : Wort und Ton im Choral 1953, pag. 405.

11. Acht, van R.J.M. Officia Propria Nobilium Virginum Thorensium. De muzikale en liturgische gebruiken in de oude adellijke abdij van Thorn, Den Haag 1985. Uitgave in eigen beheer. Een lijvig boekwerk waarin de schrijver de liturgische gebruiken en de gregoriaanse gezangen in de abdij van Thorn beschrijft. Op pag. 125 e.v. bespreekt hij de tekst en melodie van “Christus is opgestanden”. Bij de melodie laat hij zich leiden door de notatie van Fl. van Duyse (pag 8).

12. Compendium van achtergrondinformatie bij de 491 gezangen. Amsterdam 1977 Kolom 526 e.v.

14. Dr. A.C. Vernooy: “Christus is opgestanden” in vele versies, Gregoriusblad 107 (1983) pag. 39 e.v. G.v.L. nr. 414.

Gotteslob Bistum Münster nr. 228.

Louis Krekelberg was vele jaren leider van de Schola Cantorum van het Ward-Instituut. Hij studeerde aan het conservatorium te Maastricht en behaalde in 1962 de acte Schoolmuziek B. Om zich op het gebied van de koormuziek te specialiseren volgde hij diverse cursussen in binnen en buitenland. Vanaf de oprichting in 1964 is hij lid van de Schola. In 1979 volgde hij Jos Lennards op als dirigent. Inmiddels is hij op zijn beurt weer opgevolgd door Cyriel Tonnaer.

Jan Lipsch verzorgde de gregoriaanse notenvoorbeelden. De moderne muzieknotatie werd uitgevoerd door Wim Perriëns.

In Memoriam
Bisschop Jan Bluysen

Een lange periode van fysieke broosheid is ten einde. Toch nog plotseling is mgr. Jan Bluysen op 89-jarige leeftijd overleden.

Broos was hij al heel lang. Maar hoe sterk was zijn geest, tot op het eind. Wij, lezeressen en lezers van het Tijdschrift voor Gregoriaans, kennen hem wellicht vooral uit dat interview in het themanummer “Hoe krijgen we het gregoriaans terug in de kerk?” (TvG 2011-1/2). Wat de redactie daarin vooral trof, was zijn enthousiasme zodra het Tweede Vaticaanse Concilie ter sprake kwam: ineens werd hij die jonge bisschop van toen, vol geest en élan. Een mooi Brabants gezegde over hem gaat dezer dagen rond: ‘een heel goede wijn, misschien wat te vroeg losgetrokken’.

Hoe het ook zij: zijn jarenlange geestesleven in een wrak lichaam heeft een spirituele rijpheid bereikt die ons enorm heeft verrijkt. Daarom sluiten we af met een drietal korte citaten uit zijn juweeltje “De donkere stilte van God”, (uitgevrij Veerhuis, Alphen aan de Maas, 2009):

“Als Jan van Ruusbroec gelijk heeft met zijn ‘negatieve’ benadering van onze Godskennis, dan moeten we niet blijven streven naar meer kennis omtrent God, maar ons overgeven aan wat mensen die vertrouwd zijn met God weten te vertellen. Godsgeloof is niet primair een kwestie van kennen en weten met het verstand, maar van proeven en aanvoelen met het hart, een zaak van vertrouwvolle overgave aan wat niet te kennen is, maar wel te ervaren” (o.c. pag. 77).

“Mystici hebben dat diepgaand ervaren. Hun Godservaring kan voor hedendaagse mensen op hun zoektocht naar God als betrouwbare wegwijzer fungeren. Zij proberen niet God beter te begrijpen. Wat ze wel proberen is binnen te treden in de duisternis waarin God zich hult, en dit langs de weg van de overgave in liefde, met het hart dus en niet met het verstand alleen”(o.c. pag. 72).

“Voor wie zoeken wil naar God zoals Jan van Ruusbroec, bevat de stoffelijke wereld waarin wij leven een kostbaar geheim. Hoe stoffelijk ook, ze wijst de weg naar de onstoffelijke wereld, de wereld van de goddelijke werkelijkheid. Het alledaagse verwijst voor wie zoeken wil, en vooral voor de mysticus, als vanzelf naar de geheimen van die andere, numineuze werkelijkheid. Juist met hulp van die Ander wordt die weg gevonden. ‘Wie het vatten kan, die moge het vatten’, dat zei Jezus tot zijn talrijke, luistergrage toehoorders” (o.c. pag. 104).

“Als een mens Hem blijft zoeken, laat Hij zich absoluut vinden! Wat Felix Timmermans dichtte over muziek, is dat niet toepasbaar op alle aardse schoonheid?

*O schoonheid die wij niet verstaan,
Laat ons in Uw genade staan
En luisterend U bedanken!
O dauw en vuur in klank gehuld
Die ons met zaligheid vervult!
Muziek is God in klanken.*

redactie

Enige gedachten naar aanleiding van het graduale

Adjutor in opportunitatibus

In dit artikel behandelt de auteur het graduale Adjutor in opportunitatibus en bespreekt aan de hand van een handschrift, het Graduale van Bellelay, 12de eeuw, en twee edities, een Graduale uitgegeven bij Pustet, Regensburg in 1893 en het Graduale Romanum van Solesmes uit 1908, de plaats die zij innemen in de geschiedenis van de uitvoering van het gregoriaans.

Inleiding

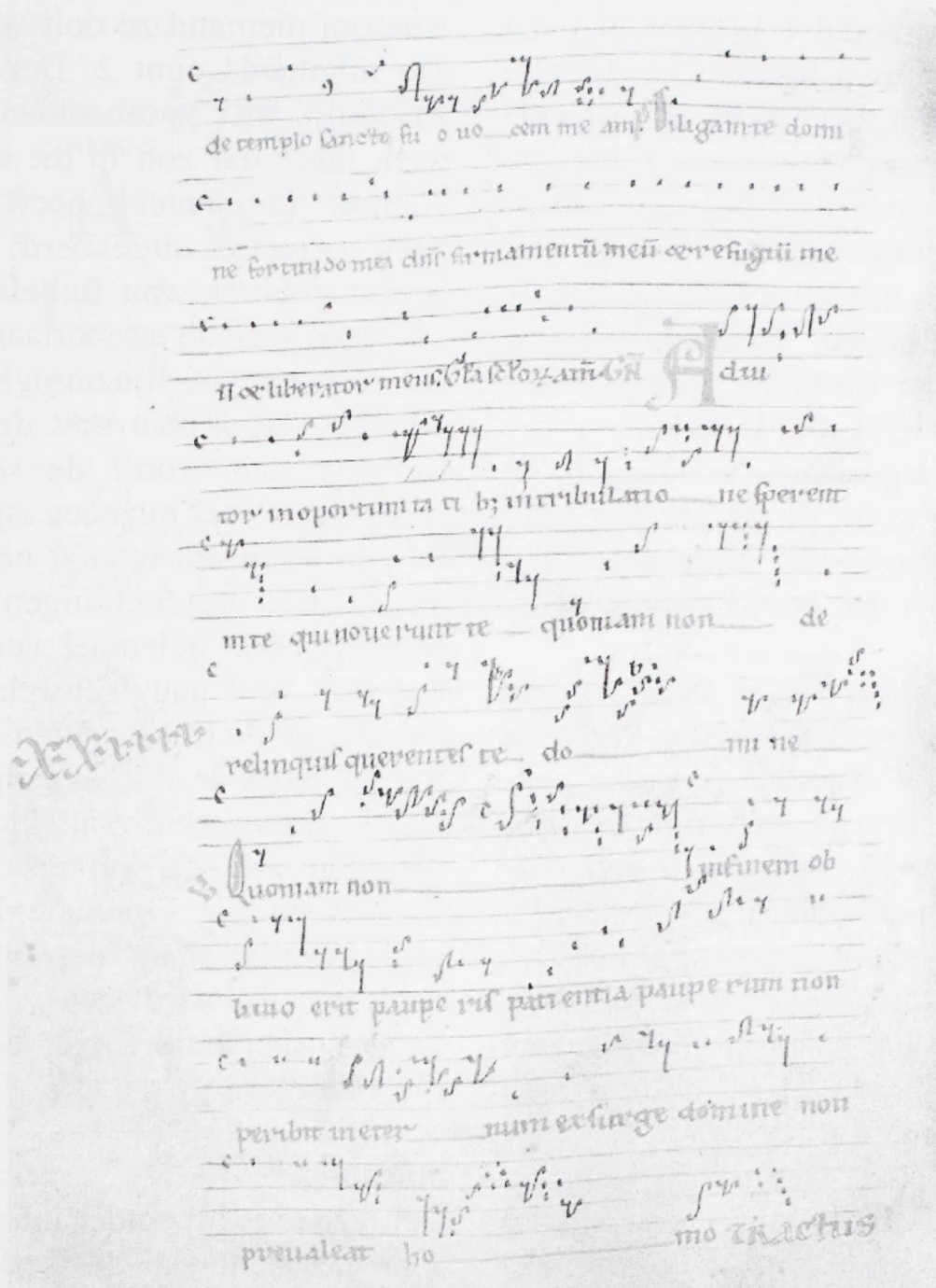
Het gregoriaanse repertoire is een kostbaar monument. Elke kerkmusicus zal het hier mee eens zijn. Wie wekelijks (of vaker) gregoriaanse gezangen uitvoert in de liturgie, valt van de ene verbazing in de andere. Welke zondag bevat niet een (of meerdere) gezangen die getuigen van een magnifieke scheppingskracht? Soms zijn zelfs alle propriumgezangen van sublieme hoogte. Dit komt het vaakst voor in de sterke tijden. Denk aan de eerste zondag van de Veertigdagentijd. Graduale en Tractus van deze zondag zijn weliswaar typemelodieën maar de band tussen tekst en melodie is ook hier zo overtuigend en vanzelfsprekend dat ze niet onderdoen voor de overige gezangen van deze zondag.

De tijd door het jaar daarentegen is wat zwakker bezet. Incidenteel schuift er wel eens een alleluia of een offertorium voorbij dat uitwisselbaar is met zijn soortgenoten. Een voorbeeld van een zwakke broeder is naar mijn mening het offertorium *Domine convertere* van de zondag in het (oude) octaaf van Sacramentsdag. Niet in de laatste plaats omdat het van zijn verzen is ontdaan. Voor dergelijke kleine ‘kwaliteitsdips’ worden we echter ruimschoots gecompenseerd. Wie

het offertorium *Precatus est* van de twaalfde zondag na pinksteren, zingt, is alle leed weer snel vergeten.

Dat ik aanduidingen van de oude ordo gebruik, is niet voor niets. Mijn wekelijkse ervaring met het gregoriaans speelt zich af binnen het kader van de Tridentijnse liturgie. Globaal kunnen we stellen dat hierin dezelfde gezangen worden gezongen als in de nieuwe ordo, zij het in een iets andere volgorde. Dit geldt dan vooral voor de zondagen na driekoningen en de zondagen na Pinksteren. Op de zondagen van het kerstblok en het paasblok staan – uitzonderingen daargelaten – dezelfde gezangen genoteerd.

Toch is er wel een belangrijk verschil en dat betreft de aanloop naar de veertigdagentijd. In de oude ordo wordt de veertigdagen ‘voorbereid’ door drie zondagen: *Dominica in Septuagesima*, *Dominica in Sexagesima* en *Dominica in Quinquagesima*. Dit is de periode van de voorvasten. Er is geen gloria en de teksten van de propriumgezangen getuigen al van een boetvaardige geest. In de nieuwe orde bestaat deze voorvasten niet meer en worden gewoon drie zondagen door het jaar gezongen.

muziekvoorbeeld 1

Handschrift

Zo kwam ik afgelopen *Dominica in Septuagesima* het formidabele graduale *Adjutor in opportunitatibus* tegen. De kans dat ‘moderne zangers’ dit gezang kennen, is klein. Het gezang kreeg na de herziening een bescheiden plaatsje in de Mis van de zaterdag na Aswoensdag. Deze Mis wordt waarschijnlijk alleen nog in de kloosters gezongen. Het gezang is dus nog wel te vinden in het Graduale Triplex. In het Graduale Novum is het niet opgenomen.

‘Mijn’ schola heeft de gewoonte om met enige regelmaat uit ‘echte’ handschriften

te zingen. Onze keuze is daarbij gevallen op een graduale uit de praemonstratenser (norbertijnse) traditie, het graduale van Bellelay. Dit graduale komt uit het Zwitserse Bellelay en stamt uit het midden van de 12de eeuw. Het klooster bestaat overigens nog steeds, maar is nu een psychiatrische kliniek. Het graduale is al een paar maal bestudeerd, o.a. door Martin Hoondert en Olivier Cullin. Het grote voordeel van dit graduale is dat het online beschikbaar is. Pagina’s zijn eenvoudig te downloaden. Zie: <http://bellelay.enc.sorbonne.fr/>

Wie muziekvoorbeeld 1 bekijkt, ziet dat het handschrift goed leesbaar is. Er zijn sleutels en er zijn vier lijnen. De neumen zijn van het Franse type (Laon). De site heeft een introductie op het handschrift en er is een neumentabel te vinden. Het heeft weinig zin om de informatie van de site hier te herhalen. Bovendien is de indeling van het kerkelijk jaar gewoon hetzelfde als in het Liber Usualis.

Kortom: een gregoriaanse schola kan na enige studie gewoon direct uit een 12de-eeuwse bron zingen. Er zijn echter wel enige problemen die hoofd moeten worden geboden.

1. Vaak is de tekst slecht leesbaar. Dit vergt enige voorbereiding. Hier komt bij dat het niet altijd duidelijk is welke neumen bij welke lettergreep horen. Dit probleem is overigens niet alleen een modern probleem, maar ook iets waar eerdere raadplegers mee geworsteld hebben. Om de nodige duidelijkheid te verschaffen heeft een latere hand op veel plaatsen haakjes toegevoegd, die de nootgroepen op de goede manier groeperen.

2. In sommige gezangen wordt soms op een zeer onpraktische wijze van sleutel gewisseld. Dit gebeurt dan zo onpraktisch (bijvoorbeeld van een f-sleutel naar een c-sleutel) dat ik mij wel eens heb afgevraagd of dit graduale echt als een praktisch zangersboek heeft gefunctioneerd. Ik sluit niet uit dat het boek als naslagwerk fungeerde voor een meester-cantor die alle gezangen uit het hoofd kende en alleen bij twijfel het graduale raadpleegde. Als dit waar is herstellen wij - door het handschrift wel als een zangersboek te gebruiken - geen praktijk, maar creëren er juist een. Dit neemt niet weg dat vele gezangen zo uit het graduale te zingen zijn.

3. Het handschrift vertoont fouten. Welk handschrift niet? Soms zijn de fouten echter van dien aard, dat ik mij afvraag

waarom niemand ze ooit verbeterd heeft. Zie nogmaals punt 2. Deze bewering is natuurlijk met voorbeelden te onderbouwen, maar dat zou in dit verband te ver voeren. Incidenteel heeft een tweede hand correcties uitgevoerd.

4. Het graduale van Bellelay is een vrije late loot aan de gregoriaanse stam. Als we de ritmische fijnzinnigheden van Laon 239 vergelijken met de neumen van Bellelay dan wordt de semioloog vrij verdrietig. Veel nuances zijn verdwenen. Er zijn geen episema's, geen oriscusnoten, geen neumscheidingen, etc. Het quilisma is zelfs helemaal verdwenen. Wat wel met veel nauwkeurigheid genoteerd wordt, zijn de liquescenten.

Verder moet de zanger erop bedacht zijn dat de melodieuze vaak kleine varianten vertonen met de versies uit het Liber Usualis en het Graduale Romanum. In veel gevallen gaat het om een enkele noot; een *mi* wordt een *fa* of een andere variant. Incidenteel zijn de afwijkingen substantiëler.

Solesmes

Dat laatste is bijzonder interessant. Vooral in het licht van de werkwijze van de monniken van Solesmes. Want hoe gingen zij te werk? Toen deze monniken in 1904 een nieuw graduale voor de Kerk gingen samenstellen, werden zij natuurlijk ook bedolven onder de varianten. Hoe te komen tot een wetenschappelijke editie van de melodieuze? Het antwoord was niet eenvoudig te geven. Solesmes verzamelde alle beschikbare handschriften en zette ze onder elkaar in een tableau. Vervolgens gingen de monniken tellen. Welke variant komt het meeste voor? Deze werd gehonoreerd. De melodieuze van Solesmes zijn dus constructen, een aaneenrijging van fragmenten die het meeste voorkomen. Zo is het dus denkbaar dat veel melodieuze uit het Liber

GR. III
MRBCKS

Ps. 9, 10, 11. V. 19, 20

L 31
C 58

A D-iú- tor * in opportu- ni- tá- ti-
bus, in tri- bu- la- ti- ó- ne : spe- rent in
te, qui nové- runt te : quó- ni- am non
de- re- lín- quis quae- réntes te, Dó-
mi- ne. Quó- ni- am non
in fi- nem ob- lí- vi- o
e- rit páu- pe- ris : pá- ti- énti- a páu- pe- rum non per-
i- bit in ae- tér- nūm : ēxsúr- ge, Dó- mi-
ne, non praevá- le- at ho-
mo.

muziekvoorbeeld 2

Usualis in de historische werkelijkheid nooit geklonken hebben. Ook de melodieën uit het Graduale Novum zijn in dit opzicht verdacht.

Want waar zijn wij naar op zoek? Naar de oermelodie? Naar de melodie die op een heel concrete plaats op een heel concreet moment – ergens in een ver verleden – door een zanger/componist werd geschreven/geïmproviseerd? Naar de melodie die vervolgens zijn weg vond naar de verschillende tradities en in dat proces wat noten moest aanpassen? Ik ben bang dat wij deze melodie nergens kunnen vinden. Het is dezelfde problematiek die speelt bij onderzoek naar de tekst van de Bijbel. Onderzoekers vragen zich af: hoe kunnen we alle overgeleverde tekstvarianten zodanig in kaart brengen dat – hoe ingewikkeld ook – een eenduidige boomstructuur ontstaat die alle variatie verklaart? Een interessante problematiek, die echter zo veel methodologische problemen oplevert dat ik mij afvraag of er ooit een bevredigende afronding zal plaatsvinden. Niet uitgesloten is dat vitale informatie die nodig is voor de afronding in de loop der eeuwen verloren is gegaan.

Dat geldt natuurlijk ook voor de reconstructie van de oudste laag van het gregoriaans, de oerlaag. Nog los van het feit, dat we nog heel lang zullen moeten denken over de vraag wat we daar nu precies mee bedoelen, denk ik dat dit de schat is aan het eind van de regenboog. We kunnen misschien heel hard gaan rijden er een glimp van opvangen, toch zal dit oerrepertoire voor een belangrijk deel uit beeld blijven. Zelfs het nieuwe Graduale Novum heeft daar geen verandering in gebracht

Bellelay

Als iemand mocht denken dat ik stiekem van mening ben, dat in de melodieën van

Bellelay toch iets bewaard is gebleven dat hen speciaal maakt of dat er via Bellelay een draadje loopt naar de oudste lagen van het gregoriaans: die moet ik teleurstellen. Ik denk dat de melodieën eigenlijk alleen maar een 12de-eeuwse laag vertegenwoordigen, een traditie die levend was in een specifiek moment op een specifieke plaats, het Zwitserse Bellelay. Maar het zijn wel echte melodieën. Deze melodieën hebben historische werkelijkheid gehad en daarom moeten we ze eigenlijk prefereren boven de wetenschappelijke constructies uit onze moderne gezangboeken.

Laten we met dit in het achterhoofd het graduale *Adjutor in opportunitatibus* uit het graduale van Bellelay (muziekvoorbeeld 1) vergelijken met de versie uit het Graduale Triplex (muziekvoorbeeld 2). Zing beide versies eens rustig door en let eens op het aantal afwijkingen. Een nadere analyse zou dit moeten ondersteunen, maar alleen al bij gewoon doorzingen, maakt de melodie van Bellelay op mij een organischere indruk dan de versie uit het Graduale Triplex. Ik noem in dit verband met name de passage op *Quoniam non derelinquis querentes te, Domine*. In het Graduale Triplex horen we bij *Domine* een ware worsteling met de tritonius. Misschien moet ik met de betekenis van de tekst in het achterhoofd spreken van een zoektocht. In de versie van Bellelay is deze worsteling niet aanwezig. Mede door de introductie van de mol is de oppositie van *si* – *fa* afwezig. De melodie is zingbaarder en ik heb het idee dat dit het resultaat is van zangers-arbeid: concrete zangers die het gezang echt moesten in de liturgie moesten uitvoeren. De melodie uit het Graduale Triplex daarentegen maakt op mij meer de indruk van noeste wetenschappelijke arbeid. Het resultaat is een melodie die -

Graduale.
 Modus 3.
Mi-ut.

Adjú - tor in op-por-tu-ni-tá - ti-bus, in
 tri-bu-la-ti-ó-ne: spe-rent in te, qui no-vé-runt te:
 quó - ni - am non de-re-lín-quis quæ-rén-tes te,
 Dó - - mi-ne. V. Quó-ni-am non in fi - nem
 ob-lí - vi-o e - rit páu-pe-ris: pa-ti-én-ti-a páu-
 pe-rum non per-í-bit in æ-tér-num: exsúr-ge Dó-
 mi-ne, non prævá-le-at ho - mo.

Figuur 3, het graduale *Adjutor* in de uitgave van Pustet.

mijns inziens - meer te verdedigen dan te zingen is.

Pustet

Aan het slot van dit artikel wil ik ook nog aandacht vragen voor een hele andere variant van het graduale *Adjutor opportunitatibus*, namelijk de versie uit een Graduale van Pustet uit 1893. Deze versie staat in de traditie van Medicea. Wat we hier zien is een graduale dat flink getrimd is. Alle melismen zijn verwijderd en de melodie maakt een zeer afgeslankte indruk. Verstaanbaarheid van tekst heeft prioriteit gekregen. Waarom ik deze versie interessant vind, is het volgende: wij putten ons uit om het verleden een zo puur mogelijke oerversie te vinden. De kiemcellen van het gregoriaans. Dat is in de Pustet-versie in het geheel niet nagestreefd. De samenstellers van de Medicea-editie hebben willens en wetens wil-

len verbeteren. Zij meenden dat de weelderige aankleding van de teksten het resultaat was van de ongecultiveerde geest van de Middeleeuwer. Zij wilden snoeien zodat er weer wat licht op de tekst kon vallen.

Interessant is nu dat beide houdingen – herstel versus verbeteren – getuigen van twee geheel verschillende geestesgesteldheden. Ik vind het verleidelijk om de herstelvariant romantisch te noemen, de tweede classicistisch. De eerste houding speurt het verleden af op zoek naar de verloren gouden oorsprong van het gregoriaans. Dit is een houding die in de eerste plaats naar achteren kijkt.

De tweede houding is rationeel, formuleert uitgangspunten en past de muzikale werkelijkheid daaraan aan. Dit is een houding die het gregoriaans wil bevrijden uit de klauwen van de (vermeende) zinloze aanslibbels der eeuwen. Het is een

houding die het gregoriaans weer werkzaam wil maken in het heden. Deze houding is vooral op de toekomst gericht. Het is duidelijk dat wij in een romantisch tijdgewricht leven. Medicea en Pustet kunnen op weinig begrip rekenen, maar als ik eerlijk ben heeft de Pustet-versie

toch ook zijn charmes. De melodie klinkt helder en overzichtelijk. Wat ik hiervan leer is, dat elke tijd zijn eigen esthetische idealen heeft en dat je deze altijd in de samenhang van de tijd moet beoordelen. Er komt weer een tijd dat we Pustet hoger schatten dan Solesmes.

Arnoud Heerings is redacteur van dit tijdschrift.

De *Lezingen* van deze zondag sporen ons aan vol te houden, niet te versagen. De eerste lezing bevat die prachtige scène waarin Mozes' handen met stutten omhoog gehouden worden, als een goddelijke mascotte in de niet aflatende strijd. En voor de zevende keer op rij horen we op deze zondagen hoe Paulus zijn leerlingen coacht: volhard met geduld in wat je geleerd hebt en draag dat aanhoudend over. Het Evangelie is, zoals dit hele kerkelijk jaar, van Lucas; en weer wordt een niet-ingewijde ten voorbeeld gesteld: als zelfs de 'onrechtvaardige rechter' zich laat verbidden, waarom dan minstens niet ook God door Zijn uitverkorenen?

De *gebeden* vragen om hulp bij het nastreven van eeuwige waarden in het aardse bestaan.

Vanaf de 29ste tot 34ste en laatste zondag door het Jaar bevat het *Graduale Romanum* (1974) authentiek repertoire dat voorheen niet op zondagen of alleen in de handschriften te vinden was. Dat geldt voor het merendeel van de *gezangen* van deze zondag. Alle gezangen hebben de tekst uit het boek der Psalmen.

Hoe mooi past de **Introitus**, uit Psalm 16(17), bij de lezingen: een en al roepen om gehoord te worden. Het *Graduale Novum* (GN) heeft nogal wat *mi*'s en *si*'s teruggehaald die in de loop der eeuwen waren verdrongen door de *fa* en *do*. Als je hierop Dom Boers vertaling, inclusief

de door hem toegevoegde eindcadensen, aanpast (zie de onderstrepingen), krijg je in een notendop het gezang vóór je: "Ik heb geroepen (*si*) want (*la*) Gij verhoordet mij, God (*mi*); neig Uw oor (*fa*) en verhoor (*la*) mijn woorden (*sol*); bewaak mij Heer (*si*) als de appel van het oog (*sol*); onder de schaduw van Uw vleugels (*sol*) bescherm mij (*mi*)". En hij analyseert: "Een Introitus van vier zinnen, elk van twee incisies. Het verloop van de cadensen is wonderenswaardig en bewaart voortdurend den gang en de eenheid van de melodie: zie de eerste twee zinnen: *si la mi* en *fa la sol*. Na deze voorbereiding volgt het hoofdaccent *custodi me Domine*, met finale op de dominant, zodat we in dit lange stuk toch de geliefde dominant-tonica-spanning aantreffen".

De intonatie laat GN dus beginnen met de grondtoon *mi* en eindigen op de dominant *si*, waarna de *do* vanaf *quoniam* de leiding steeds meer overneemt. Zoals Dom Boer zegt: "Het hele stuk door blijft de dominant *do* zijn aantrekking uitoefenen, zoals een derden *modus* betaamt".

De afdalende cadensen na de roep (*Ego clamavi*) zijn zeer mooi. Bij de eerste zin loopt die nog vloeiend over in de nieuwe intonatie op *inclina*, waar het positieve crescendo begint. De intonatie van *custodi me* raakt alle structuurnoten, om zo meer reliëf te geven aan de bovenaccntuering *re* bij *me, Domine*. En Dom Boer vervolgt: "Ook de nu volgende cadensen

houden de beweging voortdurend gaande: *alarum* is een rijmende repliek op *oculi*; *tuorum* en *protege* herhalen elkaar om het einde uit te meten, eerst op *sol* en eindelijk op *mi*. Ondanks haar lengte blijft deze Antifoon toch eenvoudig en feriaal, in vergelijking b.v. met *Vocem Iucunditatis* (zie TvGreg 2013-1, pag. 23. GvO), dat ook een introitus van den derden modus is”.

Het **Graduale**, uit Psalm 27(28), sluit qua tekst eveneens nauw aan bij de lezingen: in het vers klinkt hetzelfde *clamare* als van de Introitus. Volgens Dom Boer “een Graduale van het grootst denkbare allure, vanaf de intonatie tot het slot. Na de zeer plechtige en dringende intonatie horen we de zevende-modus-psalmodie tot het accent op de *fa*. De tweede zin herneemt nogmaals heel in het kort de stijging van *sol* tot *fa*, maar gaat dan ook over tot een *do*-recitatief, waarbij heel mooi het melisma van *Domine* een kwart lager gelegd wordt”. Een modulatie naar de vijfde modus? Omdat de cadensen alle behoren tot de zevende modus, wil Dom Boer hier toch niet van spreken, al komt dit melisma wel degelijk in vijfde-modus-gradualia voor.

Hij vervolgt: “De eerste zin wordt in een gebonden élan gezongen tot en met *Domine*; dan volmaakt legato en breed op *et*, dat na een kwart lager geplaatste uitdijning met nog meer aandrang herhaald wordt op *hereditati tuae*, omdat het hier zelfs uit de *fa* opstijgt. Het voortdurend op de *do* terugkerende slot-melisma brengt de beweging tot rust.”.

Het vers schiet in één keer omhoog naar het hoofdaccent: “Hoe onbeschoemd en stoutmoedig is het Gregoriaans in zijn expressie!”. Bij de twee volgende zinnen wordt die beweging weliswaar hernomen, maar “de schielijke en uiterste stijging wordt vervangen door een zwaarder be-

weging, waarin geen hoop maar bezorgdheid klinkt, angst voor den eeuwig dood. Melodisch is het mooi gezien dat dit tweede accent (bij *similis*. GvO), een noot lager blijvend, toch zijn cadens een noot hoger maakt (dan bij *Domine*, GvO), op de dominant *re*, waardoor in de gelijkheid tevens een tegenstelling verkregen wordt en we alvorens te eindigen de geliefde tegenstelling dominant-tonica nog te horen krijgen”.

En Dom Boer wijdt even uit over muziekinterpretatie:

“Dom Mocquereau noemt dit laatste gedeelte, en vooral het *in lacum* ‘tragique et déchirant’; ‘hartverscheurend’ zegt Dom Van Gennep. In deze omgeving kan men er die interpretatie in horen of aan geven, maar we vinden dezelfde formule op *et laetentur* in de Graduale *Benedicam* (GN pag. 300, met verhoogde *fa*! GvO) en op *regna* in het Graduale *Audi filia* (GN pag. 384. GvO).... Wij zouden dezen helen laatsten zin in een groots en indrukwekkend largo zingen, waarbij de gedachte aan dood en oordeel vanzelf tot zijn recht komt. Maar het is niet onmogelijk dat eenzelfde muzikale formule in een andere samenhang of alleen maar met een anderen samenhang, of alleen maar met een anderen tekst, een andere interpretatie oproept en vereist. Dat komt in het Gregoriaans voortdurend voor en is in objectieve overeenstemming met de handschriften en de traditie”.

En we laten Dom Boer besluiten met een behartigenswaardige opmerking: “Het spreekt vanzelf dat voor een dusdanig stuk stembeheersing, zangtechniek en jarenlange praktijk onontbeerlijk zijn. Zonder dat mag men er niet aan beginnen. Ook ligt dit soort gezangen boven het vermogen van kinderen. Het Vers wordt weer voorbehouden aan een in het legato phraseren doorknede schola of aan enkele zangers of aan een niet romanti-

schen solist, die evenzeer dient en in de Mis opgaat als de acolyten en ministers aan het altaar”.

Het **Alleluia** *Lauda anima mea* komt rechtstreeks uit de handschriften, is niet te vinden in de boeken van vóór Vaticanum II en wordt dus ook niet besproken in de deeltjes van Dom Boer. De melodie behoort tot het zogenaamde *Ostende*-type (GN pag. 5) en dus ook van het eerder hier besproken *Dominus dixit ad me* van de Kerstnachtmis (zie TvGreg 2007-4, pag. 134): één en al bogenspel, met melodische formules die geen enkele keer letterlijke herhalingen zijn en onderling toch zo verwant qua sfeer. Dom Gajard bespreekt dit Kerstalleluia in zijn boek *Les plus belles mélodies Grégoriennes* (pag. 51) en moet bekennen dat er, buiten de extreem oude leeftijd van deze melodie, eigenlijk niets van te zeggen valt, zo scrupuleus is de tekst op de melodie geplaatst. Volgens zijn interpretatie dient de totaalbeweging vlot te zijn en moeten de toppen goed voorbereid en fraai afgerond worden; behandel de twee tussencadenzen licht genoeg en alleen bij de slotcadens mag je de *sol* stevig neerzetten. Kurris (zie TvGreg 1997-2, pag. 48 en 57) somt een negental van dit *modus VIII*-type op en schaaft ze onder de oudste varianten. Hij noteert ook dat de meeste ervan worden gezongen in de sterke tijden van Kerst- en Paaskring.

Dit **Offertorium** komen we ook tegen op de tweede zondag in de Veertigdagentijd en vroeger ook op drie van de vier Quatertemperwoensdagen. De tekst is van de lange psalm 118(119) en gaat over het passievol leven met Gods wet en Gods beloften: geheel in lijn met de gebeden van vandaag. De meditatie speelt zich af onder een lage, stille koepel van blijde herkenning. Hoe dat *valde* buigt in ver-

stilde dankbaarheid. Hoe we bij *levabo manus meas* de strekkracht in onze (en van Mozes, uit de eerste lezing!) geheven armen voelen. En vooral: hoe beide keren het *dilexi* (ik beminde) zo hooggestemd klinkt. Het is alsof die drie tonen, *fa-mi-re* (of *do-si-la*), bij *valde* en bij de afsluiting van het gezang, een intieme kleine ruimte afperken waar het goed toeven is. Dom Boer: “Een beschouwende tekst in den beschouwenden tweeden *modus*” en hij betoogt dat dit gezang even goed in *re* (i.p.v. in *la*) genoteerd kan worden, zij het met een kleine aanpassing (*sa* i.p.v. *si* waar nu de *fa* staat). En dan verwacht je dat GN dat ook doet; niet dus.

Dom Boer ontleedt: “Twee zinnen, beide eindigend op de *tonica*, terwijl de tweede zin volgens het normale en geliefde procédé zijn voorzin op de *subtonica* laat eindigen om het slot voor te bereiden. In dezen vasten melodiegang heeft de componist op wondermooie wijze de tekstuitdrukking weten te bereiken: dit Offertorium is opnieuw niet slechts met de kunst - wat onontbeerlijk is - maar ook met het hart geschreven”.

Laten we ons nog eens, nu door het neumeschrift van Laon, de weg wijzen. Meteen vallen ons, bij het overzien van het geheel, de vele zeer korte puntjes op, vaak bij herhaalde intonaties of in strofische reeksen: het spoort aan tot in één adem, met de suggestie van ademloos, zingen naar verder en verder, tot het tweede *dilexi*, helemaal op het eind, tevens herhaling van het melodisch accent van het eerste *dilexi*. De eerste intonatie, in GN vanaf de *fa*, is nog stevig, met een soepele versnelling bij de notengroep boven het woordaccent. Maar dan gaat het rap door tot de *pausa minima* (*tuis*); dan volgt na weer een stevige aftrap (in GN de *torculus* van Sankt Gallen: *quae*) de gang naar het accent (*dilexi*, “met zijn onzegbaar mooie *torculus*-herhaling”,

Dom Boer), even afgesloten met de verbrede climacus op *valde*. De puntsnelle herintonatie voert ons met hernieuwde vaart naar die Mozaïsche scène (*levabo manus meas*), naar de bredere subtonica (pausa minor, *tua*) en via eenzelfde *quae* als boven naar “het tweede, ondergeschikte accent op *dilexi*, dat niet uitgezongen kan raken, en met zijn eveneens onzegbaar mooie herhaling van de twee eindgroepen”(Dom Boer).

De **Communio** past mooi in het script van deze liturgie. Bij de Openingsriten en in de dienst van het Woord overheerst het onversaagde roepen. Bij het offertorium leeft al een vast Godsvertrouwen, in woord en leefstijl. En hier, in deze communieantifoon, wordt onomwonden lof geprezen, immers de Heer is bij ons, Jezus als sacrament van Godsontmoeting. Dom Boer: “De eerste zin van Psalm 8 wordt op wondermooie wijze geïllu-

streerd door deze Antifoon van echt spontane inspiratie. En wat men niet bemerkt in deze levendige Antifoon is dat we het finale-schema: a-a-a-a hebben. *Quam admirabile est* maakt namelijk zijn slot pas op *nomen tuum*, of op *nomen* als men wil, maar dan komt er nog een a bij! Men moet over het kwartstreepje heen zingen”. En om dat laatste is het hem te doen (denk ik, GvO).

En hij gaat verder: “*Dominus noster* is een affirmatieve herhaling van *Domine*, naar tekst en melodie: let op den scandicus met quilisma. Door dit crescendo wordt het hoofdaccent *quam admirabile est* voorbereid, waarin de *sa* juist is. Deze middenzin wordt met brede bewondering gezongen; de cadens brengt den scandicus *re-mi-fa* van de voorbereiding nog eens terug. Aan deze finale op *tuum* wordt nog een nazin vastgemaakt door het bekende procédé van de afdaling naar de *la*.”

Gerrit van Osch is redacteur van dit tijdschrift.

Het boek dat op 3 mei jl. feestelijk werd gepresenteerd tijdens het zilveren jubileum van de Schola Cantorum Karolus Magnus, is een compilatie van artikelen die in de loop van dertig jaren, van 1974 tot 2006, door Augustinus Hollaardt werden geschreven. Het geeft weliswaar geen compleet overzicht van de gregoriaanse zang, maar gezien deze tijdspanne komt wel een groot deel van het repertoire aan de orde. Hij vond zelf dat van het kerkelijk jaar Pasen en Pinksteren er nog bij hadden moeten, maar zijn betrekkelijk plotselinge overlijden verhinderde dit. Aldus werd het een postume hommage aan de man die als geen ander verbanden wist te leggen tussen het gregoriaans en de liturgiegeschiedenis.

De selectie en redactie van de bundeling van artikelen werd gedaan door Stan Hollaardt, Jan Timmermans en Jacques Janssen, respectievelijk dirigent, secretaris en voorzitter van de Schola. Uitgangspunt was het totale bestand aan artikelen van Augustinus Hollaardt die direct gerelateerd zijn aan het gregoriaans.

Het eerst komt dan *De liturgie en het gregoriaans in West-Europa* aan de orde, een onderwerp dat onze lezers van hem kennen: zie TvGreg 2006, 1, 18-21 en 2006, 2, 69-73. Dan volgen: *De getijden van de dag*, *De Maria-antifonen*, *De misliturgie* en *Het kerkelijk jaar*.

De liturgie en het gregoriaans in West-Europa

Hier en daar in een licht gewijzigde redactie, vinden we hier dus de artikelen van ons Tijdschrift terug; en velen van onze lezers zullen zich zijn voordrachten herinneren voor onze Academie: op 7 oktober 2002 over de *oud-Romeinse liturgie en het Missale Romanum*, en op 13 september 2004 meer speciaal over de *Karolingische liturgie*. Mooi om deze

twee artikelen nog eens in één ruk en uit een duurzamer medium te kunnen lezen. Dan valt pas op hoe vooral in deze twee paragrafen zijn liturgisch-historische eruditie zo liefdevol uitmondt in wat zeker ook door zijn francofiele inslag is geïnspireerd: "...als wij over een schat van expressieve, ja aangrijpende 'gregoriaanse' gezangen beschikken, dan is dat alles te danken aan een godsdienstige fijngevoeligheid die eeuwen geleden heerste in de beste kringen van het Karolingische rijk!".

De getijden van de dag

Hollaardt behandelt drie belangrijke getijden, de een wat uitgebreider dan de ander: de Lauden, de Vespers en de Metten. Daarbij en daarnaast geeft hij speciaal aandacht aan het moment van hanengekraai (Lauden), het oude *lucernarium* (deel van de Vespers), en het *Te Deum laudamus* (afsluiting van de Metten). Uitputtend is zijn exposé over de ontstaansgeschiedenis van de Lauden, van de eerste eeuwen tot heden. Van elk gezang dat hij analyseert, komt een uitvoerige tekst-exegese én melodiebeschrijving.

ving aan bod. En altijd weer in een historische context en de soms wisselende liturgische inbeddingen (Benedictijns, Romeins, Ambrosiaans, etc.), met alle decorwisselingen van dien. Voor ieder die Augustinus wel eens heeft horen spreken: een feest van herkenning!

De Maria-antifonen

In de vroege jaren negentig schreef Augustinus een serie artikelen over deze antifonen in het *Gregoriusblad*. De historicus in hem zorgde ervoor dat ook het oude *Sub tuum praesidium* een plekje kreeg in deze artikelenreeks.

De misliturgie

Achtereenvolgens worden de vaste en wisselende misgezangen behandeld. Misschien is dit wel het meest evenwichtig gecomponeerde hoofdstuk van het boek. Er zitten ook hele stukken nieuw samengestelde compilaties van eerdere publicaties in, met name over psalmen in de Dienst van het Woord. Elk van de zes (ja, ook het *Ite missa est*) ordinarium- en vijf propriumgezangen wordt historisch gefundeerd en geïllustreerd aan de hand van minstens een zangvoorbeeld. Hier en daar vindt een avontuurlijke excursie plaats: getropeerde versies, *Gloria* (een kerstlied ooit?), een uitvoerige bespreking van *Alleluia*-varianties en sequentia's en tegelijk krijgt ook het Graduale simplex aandacht.

Het kerkelijk jaar.

Relatief de meeste pagina's worden gewijd aan het kerkelijk jaar. En als hij langer had mogen leven, was dit hoofd-

stuk zeker nog langer geworden. Zoals gezegd, hij vond dat Pasen en Pinksteren er nog bij hadden moeten. Als je zijn meest recente artikel *Van Kerstmis tot Epifanie* (2008) leest, dan voel je pas hoezeer we hem missen: wat hadden we ons kunnen laven aan die sterke tijd van Pasen en Pinksteren! We moeten hem gelijk geven: die stukken missen we zeer. Ook de redactie van dit tijdschrift werd verrast door zijn toch nog onverwacht snelle overlijden, anders hadden we ook nog van hem kunnen lezen hoe de dodenliturgie zijn vorm kreeg met en door gregoriaans.

Wat wél behandeld wordt: Advent (*Rorate*), Kersttijd (Kerstmis, Nieuwjaarsdag, Epifanie), Opdracht van de Heer, Veertigdagentijd (*Attende Domine*; *Media vita*), Allerheiligen.

Des te mooier dat we dit boekwerk tenminste wél binnen bereik hebben. De tijd zal het leren, maar ik schat in dat het een onmisbaar element zal gaan vormen van elke cursus gregoriaans. En voor de liefhebber blijft het een hebbeding: binnen handbereik, om gauw even iets nader te bezien. En anders is er nog altijd het Liturgisch Woordenboek, waarin zovele hoofdstukken door Augustinus (mede) zijn gecomponeerd.

De *Schola Cantorum Karolus Magnus* zet alle ruim vijftig behandelde gezangen om in geluid en stelt deze ter beschikking via haar website:

www.karolus-magnus.nl.

Een prachtige geste, geheel in de geest van die onvergetelijke dominicaan.

NOOT

Augustinus Hollaardt OP: *Hoogtepunten uit de Gregoriaanse Traditie*. Berne Media/Uitgeverij Abdij van Berne, Heeswijk 2013. ISBN 978-90-8972-061-0.

Eindelijk weer eens een lezersinbreng: hulde!

Louis Krekelberg stuurde ons een reactie op het artikel van Johannes B. Göschl, Eenheid in Verscheidenheid, TvG 2013-2, pag. 42-45.

Wat ben ik blij met bovenstaand artikel en met het resumé aan het einde. Mooie gedachten over de interpretatie van het gregoriaans, waar ik mij zeer bij thuis voel.

Mag ik nog wat aanvullingen geven. Natuurlijk, gerichtheid op de tekst en een juiste ritmische weergave zijn wezenlijke elementen van het gregoriaans. Maar gregoriaans is ook muziek.

Soms hoor ik uitvoeringen waarbij aan ieder detail gedacht is, techniek volmaakt, maar de ziel is er uit. Daarom ben ik blij als er staat: ... *dat door al te sterke ritmische contrasten en eenzijdige concentratie op ritmische details, de stilistische homogeniteit in gevaar komt.*

Een pleidooi voor legato zingen is mij uit het hart gegrepen: *Een vloeiend legato is beslist een van de belangrijkste voorwaarden voor een goede interpretatie.* Het zal een koor helpen om de grote melodische lijn en de verschillen tussen spanning en ontspanning te laten horen.

Tenslotte nog een stokpaardje: Ik kan maar niet begrijpen dat collega-dirigenten bij het zien van puntjes, *celeri-*

ter, of currente noten in de handschriften superactief worden, met hun handen en vingers beginnen te wapperen en denken dat zij op die manier (ik mag dat niet meer Parkinsondirectie noemen) het koor licht te kunnen laten zingen. Laat dit overbodige gebaar achterwege.

Laten wij ons niet vergissen: currente noten in een aanzienlijk sneller tempo uitvoeren maakt een gezang niet levendiger maar juist armer van spanning. En het is vaak de oorzaak dat het organische geheel verbroeit.

Volgens mij moet je op deze plaatsen, als dirigent, zo weinig mogelijk doen. Goede afspraken maken op de repetities en tijdens de uitvoering het koor met een enkel eenvoudig gebaar over de currente passages heen naar de eerstvolgende belangrijke noot leiden.

Göschl schrijft niet alleen over de interpretatie, maar brengt dit ook in de praktijk. En hoe!! Beluister maar eens zijn prachtige CD *Mysterium Salutis*, 2006, met de Schola Gregoriana Monacensis (bv. *Dirigatur*).

Op 1 november 2013 is het 40 jaar geleden, dat enkele mannen in de Koepelkerk, de heilige Agatha te Beverwijk, de gezongen zaterdagavondmis met het volledige Gregoriaanse misformulier verzorgden. De datum één november, Allerheiligen, was in dit geval bijzonder goed gekozen. Allerheiligen reisde als Ierse feestdag met de vele geloofsverkondigers van dit eiland (via Engeland) naar het vaste land van Europa. In de loop van de negende eeuw werd dit feest door de Karolingische heersers en de Kerk verplicht gesteld. In Ierland vierde men voor de kerstening op 1 november het begin van de winter, in feite het begin van het nieuwe jaar. Om binnen de Keltische cultuur de zegen over het nieuwe jaar af te smeken, werden op deze dag alle machten en krachten uit de boven- en onderwereld aangeroepen. In de gekerstende vorm werden alle heiligen uitgenodigd dit werk te verrichten. 1 november is dus een nieuw begin.

In het geval van de *Schola Cantorum Kennemerland* inderdaad het begin van een bijzondere periode, waarvoor de hulp van alle Heiligen niet overbodig kan worden genoemd. Het Gregoriaans had het in de jaren zestig en zeventig zwaar te verduren; van hoger hand moest het op vele plekken plaats maken voor de liturgie in de volkstaal. Bovendien veranderde de maatschappij fundamenteel van karakter: ontzuiling en ontkerkelijkheid met de daaraan gekoppelde terugval van het kerkbezoek. Geen gunstig vooruit-

zicht voor een nieuwe schola.

Op 1 november 1973 neemt dan, los van de kerkelijke organisatie, één persoon (Nico Mooij) het initiatief om een schola op te richten en haar diensten aan te bieden aan de kerken in het Kennemerland; als de vaganten van vroeger trokken de leden van kerk naar kerk en zongen tot genoegen van de aanwezigen de oude liturgische gezangen vanaf de grote vellen van Annie Bank. In de loop van de jaren heeft de schola zich aan een beperkt aantal kerken kunnen verbinden en wordt zij nu zelfs door het bisdom met een klein maandelijks bedrag ondersteund.

Aanvankelijk zong de schola twee keer in de maand. Later werd het programma uitgebreid met de uitvoering van de Zondagvespers, de Donkere Metten tijdens de Goede Week, de verzorging van speciale bijeenkomsten als de Allerzienviering op een algemene begraafplaats en tenslotte met concerten 'Advent en Kersttijd', 'Maria', 'het Hooglied' en 'het officie van de heilige Willibrordus'. In deze concerten werd veelal samengewerkt met een organist of een verteller. De schola heeft zich bovendien vanaf het begin gepresenteerd op het tweejaarlijkse Nederlands Gregoriaans festival in Ravenstein. Vele optredens voor de KRO/RKK en enkele CD opnames vormen een bescheiden, maar tastbare herinnering.

Niet alleen de vorm waarin maar ook de wijze waarop het Gregoriaans door de schola is gezongen, is in de loop van deze jaren grondig gewijzigd. De leden van de schola hebben de laatste decennia de flexibiliteit opgebracht de ontwikkelingen in de 'authentieke' uitvoeringspraktijk van het Gregoriaans te volgen. En dit heeft niet geleid tot een uittocht van leden. In tegendeel: nieuwe jongere leden meldden zich aan om een open plaats in te nemen.

Met het toenemen van de professionaliteit van de uitvoeringspraktijk nam de waardering en het plezier toe. Het leidde zelfs tot een hogere inzet: de repetities verdubbelden tot wekelijks en de duur werd uitgebreid tot twee uur per keer. De nieuwe semiologische en paleografische

informatie werd snel gemeenschappelijk bezit. En al spoedig zongen alle leden uit het *Graduale Triplex* en hebben zij dit basisboek onlangs vervangen door het *Graduale Novum*. De stemvorming werd niet verwaarloosd en periodiek professioneel aangepakt.

Eén november 2013 zullen deze 40 jaren met o.a. een concert worden gevierd. Op het programma: Allerheiligen (gezangen uit mis, vespers, metten), de Engelen en de heilige Caecilia, ons aller patrones.

Het concert wordt in samenwerking met de Amsterdamse organist Kees de Wijs uitgevoerd. De Schola Cantorum Kennemerland mag één november terecht als het begin van een vernieuwende periode vieren.

Datum en plaats van het jubileumconcert: Vrijdag 1 november 2013, om 20.15 uur, in De Kapelkerk: De Laat 80, hoek Kapelsteeg, Alkmaar.

Entree 10 euro; kaarten telefonisch te bestellen: 06 23524573.

Nadere informatie:

www.scholacantorumkennemerland.nl .

1. *Musica Sacra*

Dit festival speelt zich dit jaar af van 19 tot en met 22 september op meerdere locaties, zoals de Servaasbasiliek, de O.L.V.-basiliek en de Ursulinnenkapel, onder de titel *Inkeer, ommekeer, bekering*. Naast composities door bekende namen als Pärt, De Victoria, Mendelssohn, Di Lasso door al even bekende

consortia, wordt er ook gregoriaans geboden: *Vita S. Amandi* door Schola Maastricht o.l.v. Hans Heykers, *Gregoriaans en liederen uit de Moderne Devotie* door Ensemble Trigon. Voor het volledige programma, zie: www.musicasacra-maastricht.nl.

2. *Data Festival Watou*

Het twaalfde Internationaal Gregoriaans Festival van Watou zal plaatsvinden van donderdag 14 mei (feest Hemelvaart van de Heer) tot en met zondag 17 mei 2015. Dit kernprogramma in Watou zal vanaf zaterdag 9 mei worden voorafgegaan

door een aantal pre-ouvertures in Frans-Vlaanderen en in België. De organisatoren zijn reeds gestart met de voorbereiding van de invulling van het programma, dat u later zal vinden op: www.festivalwatou.be.

3. Derde lustrum *Schola Cantorum Campensis*

Op 5 oktober 2013 viert de Schola Cantorum Campensis haar 3de lustrum met een bijzondere activiteit. De schola maakt een wandeling langs locaties en substantiële overblijfselen van de vroegere kloosters en conventen in de Kamper binnenstad. Op een vijftal plaatsen zal de schola passende gezangen ten gehore brengen. De wandeling begint in de St. Nicolaas of Bovenkerk en gaat via de plek waar zich vroeger de kloosterhof van het Agnietenconvent bevond naar de

Lemkerzaal en dan via de serre van het Iconenmuseum naar de Buitenkerk. Hier wordt de wandeling, na een kopje koffie of thee afgesloten met een kort concertje van 16.30 tot 17.00 uur. De wandeling staat onder de leiding van Theo van Mierlo, historicus te Kampen. De aanvang is 13.30 uur. Deelnamekosten €10,- incl. entrees. Opgave vooraf is noodzakelijk en mogelijk bij: m.f.knijnenberg@home.nl.

4. *Workshop Gregoriaans in Utrecht*

Aan de hand van voorbeelden neemt Piet van der Steen, organist en scholaleider, de deelnemers mee in de ontwikkelingsgang van het gregoriaans: van eenvoudi-

ge psalmtonen tot ingewikkelder antifonen, zowel in Latijn als, in de Oudkatholieke kerk gebruikelijk, Nederlands. Doel van de avond is om door samen bestude-

ren en inoefenen van de gezangen enig gevoel mee te krijgen voor deze unieke manier van zingen. Organisatie: Buurkerken Utrecht-centrum. Toegang vrij, opgave niet nodig.

Datum: maandag 14 oktober 2013, van

20.00 uur tot 22.00 uur, met koffiepauze.
Locatie: Kathedrale kerk van St. Gertrudis, Willemsplantsoen 2, Utrecht.
Informatie: pastoor Bernd Wallet:
berndwallet@hotmail.com / tel.: 06-22674214.

5. Mannenschola ACG

Na wat peilingen binnen de kring van de Amici en daarbuiten, is de schola tot het besluit gekomen om de opdracht van het ACG-bestuur een verjonging van de schola tot stand te brengen, terug te geven. De schola denkt dat hierdoor meer kansen ontstaan om met een frisse start en mogelijk in een andere formule vorm te geven aan de ACG-missie van het

authentiek uitvoeren van gregoriaans. Ondertussen gaat de huidige schola zolang de krachten en inspiratie het toelaten, door op de vertrouwde wijze, onder de bezielende leiding van Reinier Wakelkamp. Eerstvolgend programmapunt is het uitbrengen van een Cd onder de titel *Paschale Mysterium*.

6. In Memoriam Jan Bernards

Ons bereikte het bericht dat op 25 juli jl. na enige maanden van ziekte is overleden: prof. dr. Jan Bernards. Hij heeft veel betekend in de ACG, onder andere als programmacommissielid van de Gregori-

aanse Academie en bestuurslid van het Platform Gregoriaans. Zijn uitvaart vond plaats in de Cenakelkerk van de H. Landstichting bij Nijmegen. Moge hij rusten in vrede.

7.

Nog juist vóór het ter drukker gaan van deze aflevering kregen we het volgende bericht door:

Lustrum Gregoriaans Koor Utrecht
Het Gregoriaans Koor Utrecht viert op zondag 17 november zijn negende lustrum.

's Morgens om 10.30 uur zingt het koor in de Utrechtse kathedraal, Lange Nieuwstraat 63, de Mis voor de 33e zondag

door het jaar.

's Middags om 15:00 uur is er in de Augustinuskerk, Oudegracht 69 in Utrecht, een lustrumconcert, in samenwerking met de organist Paul van der Woude. Tijdens dit concert wordt de nieuwe cd van het koor gepresenteerd, met daarop de Donkere Metten van Paaszaterdag.

De toegang is vrij. Meer informatie op www.gregoriaanskoorutrecht.nl

Verwijzing naar Gregoriusblad maart 2013

De hoofdredactie memoreert met enige gepaste jaloezie de totstandkoming van het nieuwe *Liedboek: zingen en bidden in huis en kerk*. Ruim 70 mensen van allerlei disciplines hebben er vijf jaar aan gewerkt, onder de slogan 'eenheid in verscheidenheid'. Het resultaat is een uitermate oecumenische selectie, immers op liturgisch-muzikaal vlak is de verzuiling al lang voorbij'.

Voor onze abonnees is een bespreking door Marcel Zijlstra van het nieuwe *Antiphonale Romanum* zeer relevant. Zijlstra leidt in: 'Het tweede deel van het *Antiphonale Romanum* maakt het voor elk koor een stuk eenvoudiger om op zon- en feestdagen Romeinse Vespers volgens de nieuwe ordo te zingen. Alles staat erin: antifonen, psalmen, responsories, hymnes, etc. Het werd ook wel tijd: op deze uitgave hebben we sinds 1972 moeten wachten'.

De voorgeschiedenis van dit nieuwe deel gaat terug tot Vaticanum-II, toen ingrijpende veranderingen werden ingevoerd in het Officie (bijvoorbeeld: minder 'kleine uurtjes', minder psalmen, de hymne meteen na het openingsvers, etc.). Men koos bij het verschijnen van *Liturgia Horarum* (1972, in 1985 vernieuwd, beide louter tekst) voor de Nova Vulgata en haalde veel nieuwe antifoonteksten uit oude handschriften. Van de meeste antifonen ontbrak dus passende muziek. Het Romeins Officie zingen volgens de nieuwe ordo werd daardoor een heidens karwei! Dat werd iets minder zwaar toen

in 2005 het nieuwe *Antiphonale Monasticum* verscheen.

Solesmes heeft er voor gekozen om eerst het tweede deel uit te geven, met de meer populaire Vespers; later zal ooit deel I, met de Laudens en Kleine Uren, verschijnen. En dan is er nog het *Liber Hymnarius*, als 'Tomus Alter' in 1983 uitgegeven. Zijlstra mist bij het nieuwe Antifonale een begeleidende tekst die de dirigent/zanger kan helpen bij de ritmische uitvoering. Zo geeft *Liber Hymnarius* in het kwadraatnotenbeeld meer houvast dan deze nieuwe uitgave; en wat zou het handig geweest zijn wanneer bij de gekozen melodien de bron vermeld zou zijn en dus een verwijzing naar het neumenbeeld uit de handschriften. De recensent realiseert zich terdege dat ook mét die verwijzingen voor de ritme-interpretatie van elke nieuwe antifoontekst een flinke vertaalslag nodig is. En daarvoor is specialistische kennis van de oude handschriften noodzakelijk. 'Maar buiten dat', besluit Zijlstra, 'is het een buitengewoon goed verzorgd boek, in de beste tradities van de edities van Solesmes. Het boek levert daarbij vele niet eerder gepubliceerde gezangen, waarvan een groot deel uit oude bronnen afkomstig is. Stof tot nadenken, maar vooral tot zingen!'.

Een tweede, voor onze lezers interessant artikel betreft *Vijftig jaar na de constitutie over de liturgie* door Gerard Lukken. Wij kennen de auteur van zijn reflecties (TvG 2011-3, pag. 77-82) op ons themanummer *Hoe krijgen we het gregoriaans*

terug in de kerk? (TvG 2011-1/2). Lukken maakt gebruik van het denkkader dat Eugenio Costa aanreikte in het vorige Gregoriusblad (maartnummer), kort aangeduid in ons vorige TvG 2013-2, pag. 75. Maar eerst onderscheidt hij drie groeperingen die elk een eigen visie hebben op de wijze waarop Vaticanum-II uitgewerkt dient te worden: de *extreme traditionalisten* (zoals de Pius X Broederschap van bisschop Lefebvre), de *Neotraditionalisten* (ook wel aangeduid als 'hervorming van de hervorming') en tenslotte de groepering *In en uit de traditie* (waartoe de auteur zich rekent). Die laatste visie beschrijft Lukken met behulp van de kernwoorden van Costa: de omgang met traditie en symbolen én de kerk als plaats van ontmoeting met het heilige, als plaats van heil. Centraal staat de overweging dat al ons waarnemen 'gekleurd' is door onze eigen bril, essentieel symbolisch is dus: we zien alles in tekens die tegelijkertijd onthullen en verhullen. Ieder zingevingsysteem is een op eigen wijze gestructureerde *symbolische orde*. Daarin heeft het ritueel een eigen plaats: daarin verdicht zich als het ware de symbolische

orde. 'Voor de christelijke liturgie is het uiterst belangrijk oog te hebben voor de rituelen in onze cultuur Onze cultuur is niet slechter dan de Grieks-Romeinse waarin de liturgie diepgaand binnenging'. En de auteur haalt de Constitutie aan: *er is nagenoeg geen enkel eerzaam gebruik van stoffelijke dingen, dat niet gericht kan worden op de heiliging van de mensen op lof van God*. En hij besluit: 'Het concilie wacht nog op verdere verwezenlijking en onze hoop is gevestigd op paus Franciscus'.

Het interview is dit keer afgenomen van Michael Hedley, de muziekdirecteur van de Amsterdamse Nicolaasbasiliek, door Kees van Mechelen. Deze laatste geeft ook een vooruitblik op *Musica Sacra 2013: Inkeer, ommekeer, bekering*. Anton Vernooij bespreekt twee compendia bij het Evangelisches Gesangbuch en twee cd's van de abdij Maria Toevlucht, Zundert: *Ik kom weer tot leven* en *Die in de stilte spreekt*. En we nemen de mededeling over dat het liturgisch tijdschrift *Eredienstvaardig* vanaf deze jaargang verdergaat onder de naam *Laetare*.

Zondag 6 oktober
Zevenentwintigste zondag door het jaar

Zondag 13 oktober
Achtentwintigste zondag door het jaar

Zondag 20 oktober
Negenentwintigste zondag door het jaar

Zondag 27 oktober
Dertigste zondag door het jaar

Vrijdag 1 november
Allerheiligen (Hoogfeest)

Zaterdag 2 november
Allerzielen

Zondag 3 november
Eenendertigste zondag door het jaar

Donderdag 7 november
H. Willibrord (Hoogfeest)

Zondag 10 november
Tweeëndertigste zondag door het jaar

Zondag 17 november
Drieëndertigste zondag door het jaar

Vrijdag 22 november
H. Caecilia, maagd en martelares
(Gedachtenis)

Zondag 24 november
Christus, Koning van het heelal
(Hoogfeest)

Zondag 1 december
Eerste zondag van de Advent

Zondag 8 december
Tweede zondag van de Advent

Zondag 15 december
Derde zondag van de Advent

Zondag 22 december
Vierde zondag van de Advent

Barbaars gregoriaans? Auteurs gezocht! <i>redactie</i>	77
Christus is opgestanden en Victimae Paschali, deel 1 <i>Louis Krekelberg</i>	79
In Memoriam Bisschop Jan Bluysen	90
Toekomst of verleden? Enige gedachten naar aanleiding van het graduale Adjutor in opportunitatibus <i>Arnoud Heerings</i>	92
Uitgelezen Zondag, Hebdomada XXIX, C-jaar <i>Gerrit van Osch</i>	99
'Hoogtepunten uit de Gregoriaanse Traditie' door Augustinus Hollaardt <i>Gerrit van Osch</i>	103
Forum	105
De Schola Cantorum Kennemerland zingt 40 jaar <i>Ko Ariëns</i>	106
Mededelingen	108
Verslag	110

